

3. Nazarova N. M. Integrated (inclusive) education: genesis and problems of implementation [Electronic resource] – access mode: <http://www.mgpu.ru>
4. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf. – Nazva z ekranu. 3
5. Chetverikova N. V. Inclusive education in the kindergarten / N. V. Chetverikova. – Kyiv: The Publishing Group “School World”, 2018. – 128 p.
6. Chupakhina S. Suchasni pidkhody u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv do inkliuzyvnoho navchannia ditei z osoblyvymy osvritnimy potrebamy / S.Chupakhina // Osvitnii prostir Ukrainy. – Vyp.11. 2017. – S.114 – 123.

Одержано статтю: 25.06.2018

Прийнято до друку: 9.07.2018

УДК 378:37.091.12.011.3-051:

[005.336:005.591.6]

DOI:10.15330/esu.13.54-60

Людмила Козак

доктор педагогічних наук, доцент,

Київський університет імені Бориса Грінченка,
(м. Київ, Україна)

Liudmyla Kozak,

Doctor of pedagogical sciences, associate professor,

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine,

l.kozak@kubg.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА

THE FORMATING OF FUTURE TEACHER'S INNOVATIVE POTENTIAL

У статті аналізуються сучасні ключові поняття освітньої практики: “інноваційний потенціал”, “інноваційний потенціал педагога”, “педагогічна творчість”, “інноваційне мислення”, “інноваційна культура”, “викладач-інноватор”, “інноваційна діяльність викладача”, “інноваційне освітнє середовище”, “інноваційне навчання”, “готовність до інноваційної діяльності”. Автором розглянуто структуру та характеристику інноваційного потенціалу особистості; досліджено особливості інноваційного потенціалу викладача закладу вищої освіти; обґрунтовано педагогічні умови формування інноваційного потенціалу майбутніх викладачів: створення інноваційного середовища у закладі вищої освіти, збагачення змісту дисциплін професійно-педагогічного циклу інноваційною складовою, організація інноваційного навчання майбутніх викладачів.

Ключові слова: *потенціал, інноваційний потенціал, структура інноваційного потенціалу, педагогічні умови формування інноваційного потенціалу майбутнього викладача.*

The modern key concepts of educational practice are analyzed in the article. It reveals such concepts as “innovative potential”, “teacher’s innovative potential”, “pedagogical creativity”, “innovative thinking”, “innovative culture”, “teacher-innovator”, “teacher’s innovative activity”, “innovative educational environment”, “innovative learning”. The concept of the teacher’s innovative potential is explained in the conclusion. The teacher’s innovative potential is an integral characteristic of the qualities and abilities of personality, which provide an innovative character of professional activity. The author disclosed the structure and description of personality innovative potential. Innovative potential consists of personality qualities, creative capabilities, project, communicative and informative competences, valued-semantic organization of the vital world. The article investigates the features of teacher’s innovative potential of higher education and explains the pedagogical terms of future teacher’s innovative potential. Formation the innovative potential of future teacher depends from the complex, that consist of self-realization and high motivation of all partners of educational process. It consists of: creating of innovative

environments; development the innovative components of the educational programs, organization the innovative forms of studies, which can improve the motivation-valued relation between future teachers and pedagogical industry innovations; formatting the readiness to create and introduce innovations in own professional activities and personal self-empowerment during life.

Key words: *potential, innovative potential, structure of innovative potential, pedagogical conditions for innovative potential of the teacher's future.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні є посилення і поглиблення інноваційних процесів у сформованому нею освітньому середовищі, підготовка педагога, “відкритого” до нового, творчо й системно мислячого, мобільного, спроможного до ефективної професійної діяльності в умовах інноваційної освіти. Успіх у вирішенні цього завдання значною мірою визначається глибокими знаннями викладача у науково-предметній галузі та в галузі психолого-педагогічних наук, інноваційним мисленням, володінням інноваційною стратегією професійної діяльності, загальною та інноваційною культурою. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває проблема формування інноваційного потенціалу майбутнього викладача закладу вищої педагогічної освіти як основи його професійного становлення та особистісного зростання.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема розвитку особистості педагога, дослідження його професійних якостей стали об'єктом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких І. Д. Бех, В. І. Бондар, І. А. Зязюн, Г. С. Костюк, Н. В. Кузьміна, Ю. М. Кулюткін, І. П. Підласий, М. М. Поташник, В. А. Семиченко, С. О. Сисоєва та інші.

Професіоналізм і фахову майстерність викладача вищої школи досліджують Н. В. Гузій, С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк та інші. Цими вченими професійна діяльність викладача визначається як одна із найбільш складних за структурним змістом діяльностей. У ній органічно поєднуються професійні знання викладача і дослідника. Викладач має володіти високою культурою спілкування, бути інтелектуально та морально зрілою особистістю, з усвідомленням обов'язку і почуттям відповідальності за результати праці.

Значимими для нашого дослідження є праці науковців, присвячені обґрунтуванню структури, змісту та результатів інноваційної педагогічної діяльності (В. І. Загвязинський, М. В. Кларин, О. Г. Козлова, Ю. Г. Максимов, В. М. Малихіна, Л. С. Подимова, С. Д. Поляков, В. О. Сластьонін та інші); формуванню готовності педагогів до інноваційної діяльності у процесі професійної підготовки (І. В. Гавриш, О. А. Гончарова, І. М. Дичківська, Н. І. Клокар, Л. О. Пертиченко, О. І. Шапран та інші).

Інноваційна педагогічна діяльність розглядається дослідниками як вищий щабель педагогічної творчості; експериментальна і пошукова діяльність; складне, інтегральне утворення, сукупність різних за цілями та характером видів робіт, що відповідають основним етапам розвитку інноваційних процесів.

Значної уваги в контексті досліджуваної проблеми потребують праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячені вивченню проблеми формування інноваційного потенціалу фахівця (Ю. О. Власенко, Е. В. Галажинський, В. Є. Клочко та інші), інноваційного мислення (В. П. Делія, В. Г. Кремень, Л. А. Холодкова та інші), інноваційної культури (О. М. Ігнатович, Р. В. Миленкова, В. Н. Фокіна та інші).

Метою даної статті є аналіз сутності та структури інноваційного потенціалу особистості; визначення особливостей інноваційного потенціалу викладача закладу

вищої педагогічної освіти; обґрунтування основних аспектів формування інноваційного потенціалу майбутнього викладача як основи його професійного становлення та особистісного зростання.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке дослідження у сфері потенціалів людини потребує розгляду поняття “потенціал”, а в контексті нашого дослідження – поняття “інноваційний потенціал”.

Поняття інноваційного потенціалу особистості, його структура та критерії оцінювання є недостатньо розробленими у психолого-педагогічних дослідженнях. Разом із тим є спроби дослідників визначити дане поняття. Так, під інноваційним потенціалом В. Є. Ключко і Е. В. Галажинський розуміють інтегральну системну характеристику людини, її здатність, по-перше, генерувати нові форми поведінки і діяльності, використовуючи ті можливості, які відкриваються їй в складній динаміці ціннісно-сміслових вимірів її життєвого простору, і, по-друге, забезпечувати режим саморозвитку як стратегічний чинник життєздійснення [5].

Дослідники вважають, що інноваційний потенціал людини складається з таких трьох основних блоків, ієрархічно пов'язаних між собою: *особисті якості*, наприклад, толерантність до невизначеності, здатність до виправданого ризику, відповідальність, потреба в самореалізації, мотивація досягнення, рефлексивність, креативність (якості інтелекту, інтелектуальна ініціатива); *компетенції*, передусім такі, як проектна компетентність, комунікативна компетентність, інформаційна компетентність; *вітальність* (особливості ціннісно-сміслові організації життєвого світу, життєстійкість, суверенність, працездатність, мобілізаційний потенціал, рівень саморегуляції, орієнтація людини на певну якість життя) [5, с.7–8].

І. М. Дичківська розглядає інноваційний потенціал педагога як сукупність соціокультурних і творчих характеристик його особистості, що виражається в готовності вдосконалювати педагогічну діяльність на основі сучасних методів і технологій, які забезпечують цю готовність [3, с. 331–332].

Таким чином, інноваційний потенціал багато в чому залежить від творчого потенціалу, що включає комплекс творчих задатків, які проявляються у творчій активності особистості і обумовлені креативністю.

Зазначимо, що інноваційна професійна діяльність викладача завжди має творчий характер. Особливістю педагогічної творчості викладача є те, що цілі й завдання викладацької діяльності нестандартні, нешаблонні, а творчі. Завдяки усвідомленій професійній пріоритетності викладача розвиваються нові прагнення перевіряти та аналізувати власний досвід, вивчати та користуватися кращим досвідом, шукати і знаходити нову інформацію і розробляти на її основі нові психолого-педагогічні технології. Окрім того, педагогічна творчість відображає здатність викладача до професійної самореалізації власного потенціалу у професійно-викладацькій діяльності.

Інноваційний потенціал викладача багато в чому залежить від його здатності інноваційно мислити. Л. А. Холодкова дає таке визначення цьому феномену: “...інноваційне мислення – найвища ступінь людського пізнання, процесу осягнення протиріч, що виникають у суспільних стосунках, творчого їх вирішення на основі усвідомлення відповідності чи невідповідності нового потребам та інтересам людини” [10].

В. П. Делія розглядає інноваційне мислення “як творче мислення, що дає нові результати” [2, с. 82]. Дослідник вважає, що інноваційне мислення є продовженням творчого мислення, його найвищим ступенем. Відповідно, важливими ознаками

інноваційного мислення викладача є критичність, креативність, дивергентність, конструктивність, парадоксальність, єдність логічних та інтуїтивних форм, свідомих та несвідомих процесів.

Складовою інноваційного потенціалу викладача є інноваційна культура.

Дослідники О. Аматьєва та Н. Гавриш вважають, що інноваційна культура – це такий рівень професійності, який виявляється у здатності об'єктивно оцінювати нові ідеї, у готовності творчо освоювати і використовувати у своїй роботі все нове, прогресивне. Р. В. Миленкова визначає інноваційну культуру майбутніх фахівців як складову їх загальної культури, яка становить систему цінностей, знань, норм, умінь та навичок щодо створення та впровадження інновацій, що формуються або розвиваються в особистості впродовж навчання у вищому навчальному закладі та забезпечують за певних умов реалізацію її інноваційного потенціалу в різних галузях, зокрема, в майбутній професійній діяльності за фахом [6].

Інноваційна культура майбутнього викладача актуалізується в полі прагнення до професійного самовдосконалення на всіх рівнях – особистісному, міжособистісному, соціальному тощо і спирається, передусім, на внутрішні сили особистості. Тому “формування інноваційної культури бачиться ефективним тільки за сукупності внутрішніх, сприятливих для саморозвитку, та зовнішніх умов розвитку особистості” [7, с. 206].

Дослідницькі пошуки інноваційних засад професійної освітньої діяльності переконують, що фаховий викладач постійно працює над собою, удосконалює якості власної особистості. У системі професійних обов'язків викладача все більшої ваги набувають завдання з апробації інноваційних освітніх програм та навчальних планів на рівнях, що відповідають стандартам вищої педагогічної освіти. Нерідко викладачі є учасниками розробок освітньо-виховних технологій, добору ефективних стратегій викладання навчальних дисциплін. Вони виступають організаторами науково-дослідних експериментів. Результати власних наукових досліджень і досліджень колег викладачі використовують як заходи з формування у студентів нового професійного мислення.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що інноваційна професійна діяльність викладача є багатокomпонентною, неоднорідною у змістовному визначенні. Вона спрямована на отримання нових знань та впровадження їх у цілі, зміст, методи, засоби та форми навчання, формування позитивної мотивації майбутніх фахівців до інноваційної діяльності, набуття ними необхідних компетенцій у сфері професійної діяльності, оволодіння методами науково-дослідницької діяльності, технологією інноваційного педагогічного проектування, організацією інноваційного навчання, розвиток творчих здібностей і рефлексії студентів.

У процесі інноваційної діяльності формується інноваційний тип викладача. У авторському підході викладач-інноватор – це особистість, яка характеризується широким колом інтересів, відкритістю щодо педагогічних інновацій, розвиненою творчою уявою, здатна цілеспрямовано генерувати нові нестандартні ідеї, володіє спеціальними методами, прийомами і засобами, використання яких дає змогу активно включатися в інноваційну діяльність, зорієнтована на створення власних методик і технологій, виявляє наполегливість у досягненні поставлених цілей, самостійність і незалежність суджень, здатність до самореалізації [6].

На основі вище зазначеного можемо припустити, що інноваційний потенціал викладача – це інтегральна характеристика якостей особистості (соціокультурних, інтелектуальних, творчих, емоційних, вольових), що забезпечують інноваційний

характер педагогічної діяльності. Формування інноваційного потенціалу майбутнього викладача залежить від комплексу створених у закладі вищої освіти умов для самореалізації та високої мотивації всіх учасників освітнього процесу.

Однією із таких умов є проектування інноваційного освітнього середовища, в якому актуалізується інноваційний потенціал особистості.

На думку В. П. Делія, “інноваційне освітнє середовище – це внутрішній і зовнішній духовно-матеріальний простір навчального закладу, що створює відповідний йому дух (культ генерації інновацій, культ навчання і співробітництва і т.д.), сприяє розвитку корпоративної культури педагогів-новаторів, діяльність яких спрямована на якісну професійну підготовку майбутніх фахівців і набуття ними професійної і соціальної компетенції на основі розвитку їх творчих здібностей і формування особистісного досвіду інноваційної діяльності [2, 68–69].

Метою інноваційного освітнього середовища є забезпечення умов формування компетентностей інноваційної діяльності, становлення особистості і реалізація інноваційного потенціалу суб'єктів вищої освіти, набуття особистого досвіду участі в розробці, впровадженні і розповсюдженні інновацій; розширення можливостей самоосвіти, професійного зростання, інтеграція наукової і ділової активності в сфері інновацій; практична реалізація перспективних інноваційних проектів [9].

Мотивом формування інноваційної активності майбутнього викладача є потреба у здійсненні інноваційної діяльності, усвідомлення необхідності оволодіння нею і застосування у процесі подальшої професійної діяльності.

Сьогодні необхідна розробка і реалізації таких освітніх програм і технологій, які обумовлюють можливість особистої участі студента впливати на свою освіту; забезпечують формування ним своїх освітніх установок, освітніх ініціатив та їх реалізацію в освітній, професійній, дослідницькій діяльності; створюють умови для освітнього вибору і визначення індивідуальної освітньої траєкторії; формують компетенції, необхідні для інноваційної діяльності у професійній сфері.

Успіх у вирішенні цього завдання значною мірою визначається розробкою інноваційної складової змісту дисциплін професійно-педагогічної підготовки та організацією інноваційного навчання майбутніх викладачів.

Інноваційне навчання розглядають як динамічний процес, що забезпечує включення емоційних сфер психіки того, хто навчається, активне функціонування його інтелектуальних і вольових сфер, сприяє формуванню стійкого інтересу до предмету, що, в свою чергу, спонукає до самоосвіти і формування активної, творчої, гармонійно розвиненої особистості [8, с. 133].

Виразною особливістю навчально-пізнавальної діяльності в інноваційному навчанні, на думку А. В. Камінської, є підхід до організації оволодіння знаннями, створення умов включення тих, хто навчається, не просто в діяльність, а в діяльність творчу (пошукову, самодіяльну, ініціативну, самостійну тощо), зумовлену видом навчально-пізнавальної діяльності (спостереження і практична дія переважають над слуханням академічних теоретичних знань або супроводять його), логікою пізнавального процесу (індукція переважає над дедукцією), психологією пізнавального процесу (аналіз через синтез, асоціативний і евристичний механізми сприйняття інформації, зв'язок інтуїтивного і логічного способів мислення тощо), джерелом знання (опора на образ, наочність) [4].

Для реалізації завдань інноваційного навчання викладачу необхідно зацікавити кожного студента в роботі групи за допомогою чіткої мотивації; стимулювати студентів до вільного висловлення без страху на помилкову відповідь;

використовувати різноманітні форми та методи організації навчальної діяльності, орієнтовані на конкретного студента; активізувати різні види пізнавальної діяльності, а також мотиваційний, змістовно-операційний та вольовий компоненти пізнавальної самостійності.

Сьогодні організацію інноваційного навчального процесу неможливо уявити без застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Реалізація цілей відкритої освіти, медіаосвіти дозволить надати освіті інноваційного характеру, а також зробити її інструментом розвитку інноваційного суспільства, що базується на знаннях і компетенціях. Цьому суттєво сприяють технології електронного навчання.

Інноваційне навчання спонукає студентів до ініціативності, творчого підходу та активної позиції в усіх видах зазначеної діяльності, передбачає не отримання, а здобування, створення, конструювання знань, умінь, компетентностей самим студентом, що значно підвищує результативність.

Ключовим моментом у реалізації інноваційного навчання є принципова зміна функцій викладача, який перестає бути транслятором знань, жорстким організатором змісту і спрямованості навчальної діяльності студентів. “Акценти в його роботі зміщуються у бік педагогічно доцільної побудови освітнього середовища, яке сприяє досягненню передбачуваних навчальних результатів, а сам педагог виконує роль консультанта, який надає всю необхідну допомогу студентам на їх прохання у процесі здійснення самостійної пошукової навчальної діяльності” [1, с. 143–144].

Результатом формування інноваційного потенціалу майбутнього викладача є готовність до здійснення інноваційної професійної діяльності, показниками якої виступають взаємопов’язані інноваційні якості, мотиви, знання, культура творчості, позиціонування “Я-носії інноваційного потенціалу”.

Висновок. Проведене дослідження переконує, що інноваційний потенціал майбутнього викладача можемо розглядати як інтегральну характеристику якостей і можливостей особистості (соціокультурних, інтелектуальних, творчих, емоційних, вольових), що забезпечують інноваційний характер професійної діяльності. Для викладача з високим інноваційним потенціалом характерними ознаками є широке коло інтересів, відкритість до педагогічних інновацій, проблемне бачення, гнучкість, критичність мислення, творча уява, розвинені особистісні якості – ініціативність, наполегливість у досягненні поставлених цілей, самостійність, впевненість у собі, працездатність, емпатійність, комунікативність тощо. Встановлено, що формування інноваційного потенціалу майбутнього викладача залежить від комплексу створених у закладі вищої освіти умов для самореалізації та високої мотивації всіх учасників освітнього процесу: створення інноваційного середовища (внутрішня і зовнішня політика ЗВО, управлінська діяльність, ресурсне забезпечення, психологічний клімат); розвиток мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх викладачів до інновацій у педагогічній галузі; розробка інноваційної складової змісту дисциплін професійно-педагогічної підготовки; організація інноваційного навчання, як динамічного освітнього процесу, що забезпечує включення емоційних сфер психіки студента, активне функціонування його інтелектуальних і вольових сфер, сприяє формуванню стійкого інтересу до предмету, готовності до створення та впровадження нового у власній професійній діяльності. Підготовка майбутніх викладачів у закладах вищої освіти потребує постійного пошуку нових технологій навчання, нових підходів до оцінювання навчальної діяльності суб’єктів учіння, що і стане подальшим напрямом наших наукових розвідок.

Література

1. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. К. : Інформ. системи, 2010. 342 с.
2. Делия В. П. Формирование и развитие инновационной образовательной среды гуманитарного вуза : Научное издание. М. : ООО “ДЕ-ПО”, 2008. 484 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. 2-ге вид., доповн. К. : Академвидав, 2012. 252 с.
4. Камінська А. В. Формування готовності майбутніх викладачів до інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11kavvz.pdf>
5. Клочко В. Е., Э. В. Галажинский. Психология инновационного поведения. Научное издание. Томск : Томский государственный университет, 2009. 240 с.
6. Козак Л. В. Підготовка майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології до інноваційної професійної діяльності : монографія; за ред. докт. пед. наук, проф., член-кор. НАПН України С. О. Сисоєвої. К. : ТОВ “Видавниче підприємство “ЕДЕЛЬВЕЙС”, 2014. 600 с.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. К. : Т-во “Знання” України, 2010. 520 с.
8. Полуніна О. В. До проблеми психологічного забезпечення інноваційного навчання у вищому закладі освіти. Практична психологія та соціальна робота. 2003. № 2–3. С. 133-134.
9. Толстов С. Н., Шмельова Е. А. Инновационный потенциал и образовательная среда как акмеологические ресурсы развития / Научный журнал КубГАУ, №79(05), 2012 года. С.1-14
10. Холодкова Л. А. Формирование инновационного мышления в системе развивающегося обучения в военном высшем учебном заведении : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Санкт-Петербург, 2000. 219 с.

References

1. Bila kny`ga nacional`noyi osvity` Ukrayiny` / T. F. Aleksyeyenko, V. M. Anishhenko, G. O. Ball [ta in.]; za zag. red. akad. V. G. Kremenya; NAPN Ukrayiny`. K. : Inform. sy`stemy`, 2010. 342 s. (ukr).
2. Delya V. P. Formy`rovany`e y` razvy`ty`e y`nnovacy`onnoj obrazovatel`noj sredy gumany`tarnogo vuza : Nauchnoe y`zdany`e. M. : ООО “DE-PO”, 2008. 484 s. (rus).
3. Dy`chkivs`ka I. M. Innovacijni pedagogichni tehnologiyi : pidruchny`k. 2-ge vy`d., dopovn. K. : Akademvy`dav, 2012. 252 s. (ukr).
4. Kamins`ka A. V. Formuvannya gotovnosti majbutnix vy`kladachiv do innovacijnoyi diyal`nosti u vy`shhomu navchal`nomu zakladi [Elektronny`j resurs]. Rezhym dostupu : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11kavvz.pdf> (ukr).
5. Klochko V. E., Э. V. Galazhy`nsky`j. Psy`xology`ya y`nnovacy`onnogo povedeny`ya. Nauchnoe y`zdany`e. Tomsk : Tomsky`j gosudarstvennyj uny`versy`tet, 2009. 240 s. (rus).
6. Kozak L. V. Pidgotovka majbutnix vy`kladachiv doshkil`noyi pedagogiky` i psy`xologiyi do innovacijnoyi profesijnoyi diyal`nosti : monografiya; za red. dokt. ped. nauk, prof., chlen-kor. NAPN Ukrayiny` S. O. Sy`sojevoyi. K. : TOV “Vy`davny`che pidpry`emstvo “EDEL`VEJS”, 2014. 600 s. (ukr).
7. Kremen` V. G. Filosofiya lyudy`nocentry`zmu v osvith`nomu prostori. 2-e vy`d. K. : T-vo “Znannya” Ukrayiny`, 2010. 520 s. (ukr).
8. Polunina O. V. Do problemy` psy`xologichnogo zabezpechennya innovacijnogo navchannya u vy`shhomu zakladi osvity`. Prakty`chna psy`xologiya ta social`na robota. 2003. # 2–3. S. 133-134 (ukr).
9. Tolstov S. N., Shmel`ova E. A. Y`nnovacy`onnyj potenc`al y` obrazovatel`naya sreda kak akmeology`chesky`e resursy razvy`ty`ya / Nauchnyj zhurnal KubGAU, #79(05), 2012 goda. S.1-14 (rus).
10. Xolodkova L. A. Formy`rovany`e y`nnovacy`onnogo myshleny`ya v sy`steme razvy`vayushhegosya obucheny`ya v voennom vysshem uchebno zavedeny`y` : dy`s. ... kand. ped. nauk : 20.02.02. Sankt-Peterburg, 2000. 219 s. (rus).

Одержано статтю: 11.06.2018

Прийнято до друку: 25.06.2018